

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series14.2022.28.14>
УДК: 378.147:785

Лю Шуай

Педагогічні умови удосконалення інструментальної підготовки студентів факультетів мистецтв засобами асоціативного поєднання мистецької інформації

Висвітлюються особливості удосконалення інструментальної підготовки студентів факультетів мистецтв засобами асоціативного поєднання мистецької інформації. Обґрунтовується необхідність розвитку образного мислення студентів. Залучення методик активізації образно-асоціативного мислення й розвитку асоціативних уявлень передбачає формування інструментально-виконавської компетентності в майбутніх педагогів-музикантів з опорою на набуття знань і умінь не тільки у галузі музичного виконавства, але й з музикознавства, педагогіки мистецтва, різних науково-методичних досягнень. Визначено педагогічні умови удосконалення процесу інструментальної підготовки студентів факультетів мистецтв засобами асоціативного поєднання мистецької інформації. Застосування зазначених умов сприяє всебічному творчо-інтелектуальному розвитку майбутніх фахівців, реалізує їх творчий потенціал у інструментально-виконавській діяльності.

Ключові слова: педагогічні умови, інструментальна підготовка, асоціативне поєднання мистецької інформації.

Вступ. В умовах сьогодення музично-педагогічна освіта вимагає фахівців, орієнтованих не лише на набуття професійних якостей у межах музичної діяльності, а й на інтегративне досягнення сутності мистецтва у всьому розмаїтті його видів з урахуванням взаємодії та взаємодоповнення. Адекватне, повноцінне сприйняття образного змісту музики є однією з фундаментальних теоретичних і прикладних педагогічних проблем, від розв'язання якої залежить удосконалення багатьох аспектів професійно-освітньої діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва. Сьогодні постійно зростають вимоги до рівня підготовки майбутнього вчителя музичного профілю. Виникає необхідність у формуванні його здатності до усвідомлення універсальних взаємозв'язків між музикою та широким естетично-культурним простором на тлі досягнення художньо-образного змісту музичного мистецтва, володіння методиками виконавської та художньо-педагогічної інтерпретації, оцінки художнього твору, а також організації музично-пізнавальної діяльності школярів.

Переосмислення вищої мистецької освіти з позицій активізації процесів розкриття художньо-творчого потенціалу особистості майбутнього фахівця потребує розвитку образного мислення студентів, адже саме на асоціативному поєднанні мистецької інформації ґрунтуються процеси оволодіння майбутнім педагогом-музикантом практичним досвідом створення художнього образу музичного твору, розроблення творчої інтерпретації у процесі його інструментально-виконавської підготовки [10].

Аналіз наукових досліджень свідчить про наявність наукового підґрунтя для вирішення проблеми удосконалення інструментальної підготовки студентів факультетів мистецтв засобами асоціативного поєднання мистецької інформації, яка є актуальною та потребує подальшого висвітлення та розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці досліджують художньо-образне сприйняття музиканта у площині творчо-комунікативної взаємодії особистості з мистецтвом (О. Комаровська, Г. Побережна, С.Шип та ін.); формування музично-образного мислення (О.Бурська, І. Ремньова, Л.Яковенко та ін.);

виконавської інтерпретації музичних творів (О.Колесник, В. Приходько, О.Шульпяков та ін.).

В різних аспектах цю проблематику досліджували такі вчені, як А.Болгарський, О.Бурська, Г. Вершловський, І.Глазунова, І.Грінчук, А.Козир, Ю.Кулюткін, Н.Мозгальова, Г.Падалка, О.Петров, О.Рудницька, В.Сластьонін, Ю.Татур, Е.Шорт, О.Щолокова та ін. Науковці вбачають можливість удосконалення фахової підготовки студентів факультетів мистецтв завдяки розвитку їх образного мислення, організацією сприятливих умов розширення асоціативного кола майбутніх учителів. Вони вважають, що варіюючи складності, глибину і послідовність навчального матеріалу залежно від індивідуальних особливостей та інтересів студентів, розширюючи їх загальнокультурний кругозір, підключаючи асоціації з різних видів мистецтв, формуючи музичний смак можна оптимізувати процес формування загально культурних та професійних компетентностей у майбутніх учителів (А.Бондаренко, Н.Гуральник, О.Олексюк, О.Соколова, С.Сисоєва, В.Шульгіна, К.Тарасова та ін.). Але все ще багато питань механізму поєднання асоціативної мистецької інформації в межах саме інструментально-виконавської підготовки майбутніх педагогів-музикантів потребують вивчення та наукового обґрунтування.

Метою статті є теоретично-методичне обґрунтування педагогічних умов удосконалення інструментальної підготовки студентів факультетів мистецтв засобами асоціативного поєднання мистецької інформації та висвітлення особливостей асоціативного конструкту в структурі підготовки в інструментальному класі майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу.

Інструментально-виконавська підготовка є багатопрофільним курсом інтегрованого плану, оскільки включає різні аспекти музичної культури, серед яких: систематизація музичних форм у їх історичному розвитку, музичне виконавство, власне музична література (біографії композиторів, інформація про окремі твори), музична палеографія тощо. Попри це, виконавська підготовка в інструментальному класі завжди потребує використання міждисциплінарних зв'язків із предметами загальноосвітнього циклу (історією, літературою, культурологією), музично-теоретичними дисциплінами (аналізом музичних творів, теорією музики, гармонією та ін.), різними видами мистецтв (живописом, театром, кіно, хореографією тощо). Розглядаються також питання побутування музики в контексті культури, проблеми музичної естетики, розвитку художніх напрямів і творчо-виконавських шкіл.

На думку І.Глазунової, інструментально-виконавська підготовка студентів вищих музично-педагогічних навчальних закладів повинна базуватись «...на закономірностях розвитку системи мистецтв, логіці асоціативного мислення та психологічних механізмах цілісного чуттєво-емоційного сприйняття» [3, 44]. У контексті інструментально-виконавської підготовки студентів факультетів мистецтв педагогічних університетів розвиток їх здатності до поєднання різноманітної мистецької інформації набуває пріоритетного значення. Адже ця здатність є основою творчої уяви зокрема і образно-асоціативного мислення як складової музичного мислення у цілому, без яких неможливим є ключовий процес інструментально-виконавської підготовки майбутніх педагогів-музикантів – процес створення власної інтерпретації музичного твору [9].

Важливе місце в цьому процесі належать асоціативно-сприймальним здатностям, які забезпечують ефективність усвідомлення мистецької інформації,

відбір необхідної інформації. Аналітико-синтетичні якості допомагають проаналізувати та поєднати в одне ціле увесь процес сприймання, дозволяють виокремити основне та суттєве. Креативно-емоційна сфера уможливорює створення нових варіантів виконавських трактовок, виявляє емоційне ставлення до музичного твору. Комунікативно-інформаційні можливості дозволяють міжособистісне спілкування студентів, розкривають обмін інформацією, її подальше усвідомлення на комплексному рівні. Професійно-педагогічні здібності проявляються як готовність до майбутньої діяльності у школі, знаходять вираження у методичному аспекті поєднання музичного матеріалу, його синтезу з педагогічною роботою, орієнтацією на учнівську аудиторію [8].

У контексті особистісно-орієнтованого навчання інструментально-виконавська діяльність виступає вкрай ефективним виховним засобом, який впливає на усі психічні процеси, творчі здібності, мислення, уявлення. Асоціативне поєднання мистецької інформації в межах занять з виконавських дисциплін досягає свого повного розкриття, але щоб досягнути удосконалення інструментальної підготовки студентів факультетів мистецтв необхідно створити на заняттях в інструментальному класі сприятливі педагогічні умови. Поняття «педагогічні умови» широко розглядається й застосовується у теорії навчання, виховання, формування й розвитку особистості. У педагогічній науці існує велика кількість трактувань поняття «педагогічні умови», бо його неоднозначність й складність викликає розмаїття міркувань

У педагогічному значенні умова – це сукупність обставин, що виникають під впливом різноманітних чинників, які діють у педагогічному середовищі, синтез педагогічних впливів щодо координації освітнього процесу й гармонізації особисті [4]. Педагогічні умови створюються свідомо й цілеспрямовано, з урахуванням особливостей педагогічного процесу, з метою забезпечення його ефективності. Тобто – педагогічні умови є каталізатором успішності педагогічного впливу, за свідомо створеними обставинами. Під педагогічними умовами ми розуміємо сукупність спеціальних обставин, що забезпечують ефективність інструментально-виконавської підготовки студентів закладів вищої освіти засобами асоціативного поєднання мистецької інформації.

На наш погляд, до них відносяться наступні: *створення ситуації успіху з налаштуванням на активне сприйняття й усвідомлення музичного твору; забезпечення впровадження проблемних педагогічних ситуацій у навчальний процес, спрямованих на розвиток асоціативного мислення; створення середовища інтеграції мистецьких знань на основі комп'ютеризації процесу здобуття необхідної мистецької інформації; організація розширеного середовища самостійної виконавської діяльності студентів.* Розглянемо окремо кожен із зазначених умов.

Створення ситуацій успіху з налаштуванням на активне сприйняття й усвідомлення музичного твору. Успіх у навчанні – запорука активності людини, бажання бути краще, радість та задоволення від занять. Завдяки успіху учень, або студент усвідомлює себе особистістю, відчуває впевненість у собі.

Кардинальним в розумінні успіху є поняття «Ситуація успіху», що визначається вченими як цілеспрямоване організоване поєднання умов, за яких створюється можливість досягти значних результатів у діяльності, тобто поєднання умов, які забезпечують успіх (Г.Костюк). Така ситуація дає можливість розвитку професійних, особистісних якостей і дає можливість відчути власні досягнення. Крім того, ситуація успіху стимулює фізичні й духовні сили особистості, допомагає

максимальному розвитку її здібностей, сприяє досягненню високих результатів у обраній діяльності. Важливе значення ситуація успіху має при налаштуванні студентів на активне сприйняття й усвідомлення музичного твору. Для найбільш успішної реалізації прийомів створення ситуації успіху в роботі викладача пропонуємо використовувати наступні ефективні прийоми: вияв доброти, уваги і турботи, доброзичливість голосу, інтонації, фіксування найменших удач в навчальній діяльності студента, надання допомоги у дуже делікатній, консультативній формі, що не шкодить самолюбству майбутнього фахівця. Крім того, викладач не може зловживати докорами, зауваженнями, перебільшувати невдачі й акцентувати на них увагу.

Отже, визначена умова дозволяє використовувати у процесі інструментального навчання «ситуацію успіху» та сукупність позитивно забарвлених педагогічних впливів, які дозволяють студенту відчути задоволення від власних досягнень і, активно сприймаючи й усвідомлюючи музичний твір, повірити у себе, досягти високого виконавського рівня. Відповідна атмосфера створюється завдяки взаєморозумінню, суттєвій підтримці викладача. Необхідним для забезпечення ситуації успіху є підвищення інтересу до твору, який вивчається, чи буде вивчатися. Це може бути захоплююча історія про автора музики, чи ознайомлення з неординарним виконанням твору відомим артистом. Налаштування на активне сприйняття музичного твору передбачає захоплення ним, бажання відтворити його на інструменті. Усвідомлення музичного твору розуміється як проникнення у його образну сферу, що відбувається завдяки інтеріоризації, переходу від приймання і усвідомлення інформації, що міститься в художніх образах, оцінювання (процес і результат з'ясування міри естетичної довершеності художніх творінь) до творення (власна інтерпретація) музичного твору [9, 88]. Дане положення означає кристалізацію внутрішнього плану виконання за допомогою слуху, роботи мислення, активізації художніх асоціацій та уявлень.

Забезпечення впровадження проблемних педагогічних ситуацій у навчальний процес, спрямованих на розвиток асоціативного мислення.

Асоціативне мислення дозволяє переробляти інформацію за допомогою узагальнення і абстрагування. Особливістю асоціативного мислення є здатність виділяти загальні ознаки речей – узагальнювати, не проводячи логічного аналізу. Так, сприймання може викликати уявлення, емоції, поняття, і навпаки, уявлення, або емоції викликають інші уявлення, емоції, або судження.

Звичайно це можливо, якщо раніше вони були закріплені у психіці. Як зазначають більшість науковців [2; 6; 7; 8; 9; 10; 11], розвиток мислення й зокрема асоціативного, здійснюється в процесі проблемного навчання, яке спонукає до самостійного набуття знань, активізації розумових процесів, котрі максимально націлені на пошук, вирішення поставлених завдань. У педагогіці проблемне навчання трактується як систему прийомів, які забезпечують цілеспрямовані дії педагога з організації включення механізмів мислення та поведінки студентів за допомогою проблемних ситуацій [6].

Проблемне навчання актуалізується у відповідних формах. Наприклад, навчальні заняття, які містять елементи проблемності. Як правило такі заняття включають: визначення проблем, формулювання конкретної навчальної проблеми, висунення шляхів її розв'язання, обрання найбільш оптимального варіанту рішення, його реалізація, аналіз рішення і якщо необхідно – внесення коректив. Проблемне навчання у ході індивідуальних занять з інструментально-виконавської підготовки

може включати систему методів і прийомів, у ході застосування яких, знання, уміння та навички формуються в результаті мисленнєвої пошукової діяльності з вирішення проблемних питань і ситуацій, розв'язання проблемних завдань. Істотною ознакою проблемного запитання є прихована суперечність. Наприклад: «Чому один студент грає досконало, а інший ледь виконує програму? Чому не існує універсальної технології, методу навчання гри на інструменті? В чому причина різного ставлення студентів до інструментально-виконавських занять? Чому існують не однакові інтерпретації одного й того самого твору?».

Такого роду запитання відкривають можливість одержання неоднотипних відповідей. Тут немає готової схеми вирішення проблеми і пропонується самостійний аналіз суперечливої ситуації. Запитання, на які вже існує готова відповідь і які вимагають простого відтворення, не є проблемними [9].

Проблемна ситуація виникає, якщо у майбутніх вчителів є пізнавальна потреба та інтелектуальні можливості вирішити задачу, при наявності утруднення, протиріччя між старим й новим знанням, відомим та невідомим, умовами й вимогами. При цьому, попередній досвід не містить готового алгоритму, який би стався у нагоді. Для подолання цих труднощів необхідно розробляти нову, відмінну від попередньої стратегію дій. При виділенні і формулюванні проблемних ситуацій викладач повинен керуватися такими вимогами: не представляти готових рішень, а виявляти й демонструвати протиріччя в розвитку того чи іншого явища; орієнтуватись на максимальну самостійність творчої діяльності; враховувати основні дидактичні принципи (науковість, системність, наочність, доступність тощо). Проблемна ситуація породжується ситуацією, що містить відомі й невідомі елементи. Така ситуація виникає найчастіше тоді, коли є кілька варіантів розв'язання проблеми, при обмеженій інформації, недостатності вихідних даних.

Отже, утворюючи комплекс різних чинників, проблемне навчання має такі форми в межах викладання виконавських дисциплін: проблемні індивідуальне заняття, проблемні питання, проблемна ситуація і проблемні завдання. Визначені форми проблемного навчання забезпечують розвиток асоціативного мислення, навчають критичному, творчому підходу до вирішення проблеми.

Створення середовища інтеграції мистецьких знань на основі комп'ютеризації процесу здобуття необхідної мистецької інформації.

Трансформація в стихію музики, отриманих від контактів з іншими художніми світами вражень, емоційних реакцій та душевних переживань, призводить до яскравих результатів у творчій діяльності музиканта. Вона дозволяє інтерпретатору піднятися на якісно інший, більш високий рівень усвідомлення та розкриття образу, наповнює його особистісними узагальненнями. Взаємодія музиканта із різними видами мистецтв у процесі роботи над інтерпретацією музичного твору сприяє зміні масштабу художнього мислення, наповнює її новим змістом. Уміння асоціативно мислити, всебічно охопити художнє явище розкриває творчі можливості виконавця, дозволяє піднятися на більш високий рівень естетичного освоєння дійсності [5; 12]. Таким чином, йдеться про взаємодію, взаємовплив різних видів мистецтв та їхню інтеграцію у свідомості музиканта у вигляді художніх вражень, емоційних реакцій, душевних переживань з наступним втіленням у цілісній виконавській інтерпретації. Для отримання необхідної мистецької інформації студенти звертаються до Інтернет-ресурсів. Вони вивчають текстові джерела про розучуваний твір; аналізують величезний потік мистецької інформації, мають доступ прослуховування практично усіх видатних виконавців, переглядають майстер-класи педагогів і т.п. Використання

можливостей комп'ютера, Інтернету, аудіо- та відео технічних засобів, не тільки відтворюючих, але й записуючих пристроїв, допомагає об'єктивній оцінці студентом як чієсь, так і власної навчальної виконавської діяльності. Зараз кожний студент має мобільний телефон, який може записувати відео, поширювати та обирати потрібну інформацію. Доступність у виборі мистецької інформації стає важливою характеристикою сучасного навчання майбутнього педагога-музиканта.

Сьогодні значні культурні процеси проходять у віртуальній площині. Змінюється зміст підготовки музикантів за рахунок введення нових дисциплін, пов'язаних з інформатизацією освіти; створюються нові можливості для комунікації – портали, форуми, блоги, живі журнали тощо, проводяться важливі конференції, конкурси. Соціальні популярні сайти, такі як facebook, instagram, все більше набувають актуальності.

Таким чином, систематичне використання сучасних технічних засобів дозволяє: покращити якість інструментально-виконавської підготовки через нові можливості, допомагає розширити обсяг мистецької інформації, підвищити ефективність процесу навчання, уможлиблює ознайомлення студентів із широким спектром музичних проблем, дозволяє розвивати творчу активність, самостійність.

Організація розширеного середовища самостійної виконавської діяльності студентів. Проблема організації самостійної роботи зростаючого музиканта є з одного боку традиційною, а з іншого – завжди актуальною. Розвиваючи, поглиблюючи інтерес студента до музики, її виконання, викладач має, перш за все, навчити займатися самостійно, без сторонньої допомоги знаходити нові звукові обрії. Від ефективності процесу самопідготовки значною мірою залежить якість набутих знань, умінь і навичок, їх стійке закріплення. Для того, щоб навчити студента самостійно працювати, у педагогічній практиці, зокрема педагогічних ЗВО, застосовується організація самостійної роботи прямо на уроці під пильним ненав'язливо корегуючим контролем викладача. Викладач тільки розповідає, в якій послідовності працювати над музичним матеріалом, як виявити труднощі, обрати шляхи для їх подолання. Поступове вдосконалення та підвищення рівня самостійної роботи дозволять сформувати досвід, який не замінить ніяка інша діяльність, бо усі знання та уміння в межах такої роботи здобуті ціною великих зусиль.

Для організації різнобічної самостійної роботи необхідно: щоб студенти бачили позитивні результати своєї праці, а пережитий ними успіх у навчанні сприяв трансформації опосередкованого інтересу в інтерес безпосередній; процес навчання відбувався усвідомлено – завдяки художній осмисленості матеріалу, що рекомендований для самостійної роботи; дозування матеріалу для самостійної роботи, що відповідає навчальним можливостям студентів. контролюючої сфери.

Отже, організація різнобічної самостійної роботи з удосконалення виконавської діяльності скеровує стратегію й тактику формування виконавської майстерності студентів у напрямку впровадження у навчальний процес різноманітних методів, прийомів, способів та художніх асоціацій, що дозволяють здійснювати ефективну самопідготовку в процесі здобуття освіти та застосовувати набуті навички і досвід виконавського самовдосконалення у майбутній професійній діяльності.

Висновки. Залучення методик активізації образно-асоціативного мислення й розвитку асоціативних уявлень передбачає, насамперед, формування в майбутніх педагогів-музикантів інструментально-виконавської компетентності з опорою на набуття знань і умінь не тільки у галузі музичного виконавства, але й

музикознавства, педагогіки мистецтва, сучасних науково-методичних досягнень тощо, а також на цій базі – пошук образно-сміслових асоціативних зв'язків і паралелей під час поєднання отриманої мистецької інформації. Застосування в цьому процесі визначених нами сприятливих педагогічних умов дозволить здійснити всебічний творчо-інтелектуальний розвиток студентів, реалізує їх творчий потенціал у інструментально-виконавській діяльності.

Література:

1. Андрущенко В. П. (2004). Педагогічна освіта в Україні: болонські виклики і напрями модернізації. Практична філософія. К.: Рад. школа. Вип. 1. С.124-129.
2. Бех І. Д. (2009). Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб. К.: Промінь. 248 с.
3. Глазунова І.К. (2018). До питання інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музично-педагогічного профілю. Сучасна мистецька освіта. Матеріали II Міжнародних науково-практичних читань пам'яті академіка Анатолія Авдієвського. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. С.42-44.
4. Гончаренко С.У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге. Рівне: Волинські обереги. 519 с.
5. Карташова Ж.Ю. (2010). Формування в студентів-музикантів готовності до інструментально-виконавської діяльності на основі інтегративного підходу. Збірник наукових праць. Педагогічна освіта: теорія і практика. Кам'янець-Подільський. Вип. 4. С. 293-300.
6. Козир А.В. (2008). Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти: монографія. К.: НПУ імені М.Драгоманова. 378 с.
7. Костюк Г.С. (1989). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Рад. школа. 608 с.
8. Масол Л.М. (2006). Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія. К.: Промінь. 432с.
9. Падалка Г.М. (2008). Педагогіка мистецтва: (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). К: Освіта України. 274с.
10. Рудницька О.П. (2005), Педагогіка загальна та мистецька: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан. 360 с.
11. Сисоева С.О. (1996), Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. К.: Поліграфкнига. 406 с.
12. Щолокова О.П. (1996). Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутніх вчителів. К.: Освіта. 172с.

Про автора:

Лю Шуай, аспірантка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна).

<https://orcid.org/0000-0001-7459-3142>

Liu Shuai

**Pedagogical conditions of arts information combination associative
for the students-instrumentalist at the arts faculties**

The article highlights the features improvement of instrumental training of students of art faculties by means of associative combination of artistic information. The need for development is substantiated imaginative thinking of students, expansion of their artistic and associative circle which can become one of the means improvement of instrumental training of future teachers. Involvement of methods of activation figurative and associative thinking and development of associative ideas involves, first of all, formation of future teachers-musicians instrumental and executive competence based on the acquisition of knowledge and not only skill in the field of musical performance, but also musicology, art pedagogy, modern scientific and methodological achievements. Pedagogical conditions are defined improvement of the instrumental process training of students of arts faculties by means of associative combination artistic information. Application of the specified conditions promotes comprehensive creative and intellectual development of

future specialists, implements them creatively potential in instrumental and performing activities. In order to organize versatile independent work, it is necessary for students to see the positive results of their work. The studying process takes place consciously if the artistic material is understood. Study material must be carefully selected for independent study. The dosage of educational material in accordance with the capabilities of students has a positive value.

Keywords: pedagogical conditions, instrumental training, associative combination of artistic information.

References:

1. Andrushchenko V. P. (2004). Pedagogical education in Ukraine: Bologna challenges and directions of modernization. Practical philosophy. Scientific and methodical magazine. Kyiv. Vol. 1. P.124-129.
2. Beh I. D. (2009). Psychological sources educational skills: teaching. manual Kyiv. 248 p.
3. Hlazunova I.K. (2018). To the question of instrumental performance training of future music-pedagogical teachers. Modern art education. Materials of the II International scientific and practical reading in memory of Academician Anatoly Avdievskyi. Kyiv : NPU named after M.P. Dragomanov. P. 42-44.
4. Goncharenko S.U. (2011). Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary. 2nd Ed. Rivne. 519 p.
5. Kartashova Zh.Yu. (2010), Formation of readiness in student musicians to instrumental and executive activity based on an integrative approach. Collection of scientific papers. Pedagogical education: theory and practice. Kamianets-Podilskyi. Vol. 4. P. 293-300.
6. Kozyr A.V. (2008), Professionalism of Music Teachers: Theory and Practice of Formation in the System of Bagatory Education: [monograph]. Kyiv : NPU imeni M.P. Dragomanov. 378 s.
7. Kostyuk H.S. (1989), Educational process and mental development of personality. Kyiv. 608 p.
8. Masol L.M. (2006), General Art Education: Theory and Practice : a Monograph. Kyiv. 432 p.
9. Padalka H.M. (2008), Art pedagogy (theory and methods of teaching art disciplines). Kyiv. 274 p.
10. Rudnytska O.P. (2005), General and artistic pedagogy: a textbook. Ternopil : Bogdan, 2005. 360 p.
11. Sysoeva S.O. (1996), Teacher training for the formation of the student's creative personality. Kyiv : Polygraph book. 406 p.
12. Shcholokova O.P. (1996). Basics of professional artistic and aesthetic training of future teachers. Kyiv. 172 p.